

*Нежданова Н. В., здобувач кафедри клінічної психології ШПО ОНУ ім. Мечнікова (м. Одеса)
Псядло Э. М., доктор біологічних наук, професор, завідуючий кафедрою соціальної допомоги та практичної психології ШПО ОНУ ім. Мечнікова (м. Одеса)*

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВИХ ЯКОСТЕЙ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ

Стаття присвячена аналізу сутності та теоретичних засад поняття «психологічні чинники формування професійно важливих якостей майбутнього фахівця». У результаті дослідження, проведеного на основі теоретичного осмислення ряду наукових праць, уперше визначено поняття «психологічні чинники формування професійно важливих якостей майбутнього фахівця».

Ключові слова: професійно важливі якості, майбутній фахівець, компетенція, професія, чинники формування професійно важливих якостей майбутнього фахівця.

Статья посвящена анализу сущности и теоретических основ понятия «психологические факторы формирования профессионально важных качеств будущего специалиста». В результате исследования, проведенного на основе теоретического осмысления ряда научных работ, впервые определено понятие «факторы формирования профессионально важных качеств будущего специалиста».

Ключевые слова: профессионально важные качества, будущий специалист, компетенция, профессия, факторы формирования профессионально важных качеств будущего специалиста.

Професійна підготовка майбутніх фахівців є складним, динамічним, а й іноді досить суперечливим процесом, який не завжди досягає бажаної мети, а тому потребує постійного удосконалення. Оптимізація процесу підготовки майбутніх фахівців потребує, передусім, формування необхідних професійно важливих якостей, що забезпечить не тільки успішну професійну діяльність особистості, а й професійне довголіття.

Кожна професійна діяльність має свою специфіку, що вимагає певного набору професійно важливих якостей, виділення яких з усієї сукупності повинно бути науково-обґрунтованим. З цього приводу Є.А. Клімов писав: «Як би ми не розуміли професію, у будь-якому випадку є підстава говорити, що вона пред'являє деякі вимоги до особистих психологічних якостей працівника» [1, с.157]. Будь-яка професійна діяльність залежить від багатьох психологічних умов, чинників та факторів, а особистість працівників постійно знає їх впливу.

Незважаючи на те, що проблема формування професійно важливих якостей вивчається досить давно, ще й досі залишається невирішеним питання щодо визначення психологічних чинників формування професійно важливих якостей майбутнього фахівця, одностайності розуміння сутності та структури вказаного явища. Вищенаведене вказує на

актуальність дослідження зазначеної проблематики.

Мета наукової статті полягає у тому, щоб на основі аналізу вітчизняних і зарубіжних наукових, науково-публіцистичних джерел здійснити аналіз психологічних чинників формування професійно важливих якостей майбутнього фахівця.

Питанням професійно важливих якостей було присвячено увагу провідних українських та зарубіжних учених, зокрема таких як В.П. Андрущенко, Б.Г. Ананьєв, В.І. Астахова, Г.О. Балл, І.Д. Бех, Н.С. Бодров, А.В. Брушлинський, Н.С. Глуханюк, Р.С. Гуревич, А.А. Деркач, В.Г. Зазикін, Е.Ф. Зеєр, Ф.С. Ісмаїлова, В.О. Кан-Калик, А.В. Карпов, О.В. Киричук, Є.А. Клімов, Н.В. Кузьміна, В.Г. Кузь, Т.В. Кудрявцев, А.Н. Леонтьєв, А.О. Лігоцький, А.К. Маркова, Л.М. Мітіна, О.Г. Мороз, Г.С. Нікіфорова, К.К. Платонов, С.І. Подмазін, М.М. Поташник, В.В. Рибалка, С.Л. Рубинштейн, С.О. Сисоєва, В.А. Сластьонина, І.С. Собатовської, Т.І. Сущенко, Л.О. Хомич, А.Р. Фонарьова, В.А. Шадриков, В.М. Шепель, Є.О. Якуби та ін.

Проте, незважаючи на фундаментальність праць названих учених, невирішеними залишаються ряд питань, як теоретичного, методологічного, так і практичного характеру на сучасному етапі

розвитку суспільства. Зокрема, потребує уточнення суті та поняття стосовно психологічних чинників формування професійно важливих якостей майбутнього фахівця.

Формування професійно важливих якостей майбутнього фахівця відрізняється своїм специфічним психологічним змістом і характеризується особливими процесами. Розвиток психологічної системи чинників формування професійно важливих якостей майбутнього фахівця відбувається як у процесі професійної підготовки суб'єкта праці, так і при подальшому становленні професіонала, його вдосконалення. Формування цієї системи означає включення в процес освоєння діяльності професійно значущих для неї функціональних блоків особистості (мотивів, цілей, програми діяльності, інформаційної основи, прийнять рішення, психомоторних процесів і робочих дій, контролю, оцінки результату і т.д.), наповнення їх предметним змістом, а також встановлення і закріплення взаємозв'язків між окремими блоками.

Формування і розвиток професійної спрямованості особистості відбувається безпосередньо в процесі різних значущих видів діяльності (професійної, навчальної, побутової і т.д.). Слід погодитися з В.А. Полянською, яка справедливо зазначає, що «... перед закладами вищої та середньої професійної освіти ставиться завдання підготовки фахівця, наділеного не тільки набором професійних знань, а й фахівця вищої кваліфікації, що припускає під собою професійно-особистісну і психологічну підготовку» [2, с.7].

На жаль, різні підходи до цієї проблеми поступово зводяться до вирішення питання про різнобічне психологічне дослідження одного з основних компонентів структури особистості професіонала й особистості в цілому – професійно важливі якості, їх сутності та структури. Однак, незважаючи на значний інтерес до проблеми професійно важливих якостей, вона залишається недостатньо розкритою, зокрема це стосується визначення психологічних чинників формування професійно важливих якостей майбутнього фахівця.

Для того, щоб розуміти, як управляти процесом формування та розвитку

професійно важливих якостей, необхідно знати їх сутність, структуру, особисту позицію майбутніх фахівців (мотиви, ціннісні орієнтації, потреби, інтереси, схильності і т.д.), а також загальні закономірності розвитку. У даній статті ми припускаємо розглянути чинники формування професійно важливих якостей майбутнього фахівця, а також на основі розгляду надати власне авторське визначення вказаної дефініції.

Виходячи з положень сучасної психології, для дослідження питання психологічних чинників формування професійно важливих якостей майбутнього фахівця, проведення системного його аналізу та глибокого вивчення, необхідно розглянути поняття зазначеної дефініції, у розкритті сутності якого важливе значення належить тлумаченню таких його складових, як «професійно важливі якості майбутнього фахівця» та «психологічні чинники».

Передусім слід визначити, що представляють собою професійно важливі якості майбутнього фахівця.

У психологічній науці існує кілька дефініцій: професійно важливі якості, професійно важливі особистісні якості, професійно значущі якості, компетенції, компетентність, здібності.

Згідно тлумачення в словнику Б.О. Душкова, професійні якості – це окремі динамічні властивості особистості, її психічні й психомоторні властивості (виражені рівнем розвитку відповідних процесів), а також фізичні якості, які відповідають вимогам певної професії й сприяють успішному оволодінню нею [3, с.202].

У широкому сенсі професійно важливі якості розглядаються як здатності особистості до діяльності, що виступають у ролі тих внутрішніх психологічних характеристик суб'єкта, які виражають зовнішні специфічні впливу факторів трудового процесу як форма професійних вимог до людини.

Також під професійно важливими якостями розуміють індивідуальні якості суб'єкта діяльності, які впливають на ефективність діяльності та успішність оволодіння нею [4, с.222].

Слід погодитися з В.Д. Шадриковим, який пропонує під професійно важливими

якостями розуміти індивідуальні якості суб'єкта діяльності, що впливають на ефективність діяльності і успішність її освоєння [5, с.129]. Досліджуючи питання психології професіоналізму, А.К. Маркова надає схоже визначення, запевняючи, що професійно важливі якості – це якості людини, що впливають на ефективність здійснення його праці за основними характеристиками. Вони служать передумовою професійної діяльності, будучи її новоутворенням [3, с.83].

Професійні якості є одним із найважливіших чинників професійної придатності, вони не тільки побіжно характеризують певні здібності, але й органічно входять до їх структури, розвиваючись у процесі навчання й практичної діяльності [6].

Не вдаючись до розгляду різних дефініцій, на нашу думку, під професійно важливими якостями майбутнього фахівця слід розуміти складне системне утворення впідпорядкованих складових компонентів індивідуальних психофізіологічних і соціально важливих якостей, які детермінують здатність особистості до певної діяльності, ефективність та успішність її освоєння, а в подальшому можливість виконання майбутньої професії.

Значний вплив на формування професійно важливих якостей майбутнього фахівця здійснюють різні психологічні чинники.

У тлумачних словниках зазначено, що чинник (від латинського слова «facere» («діяти», «виробляти», «примножувати»), а також «драйвер» (від англ. driver – рушій)) – це поняття, похідне від понять «чинити», «діяти», «фактор» [7, с.1040], як умова, що має прямий вплив для перебігу певного явища.

Зовнішні (соціальні) чинники діють на людину як стимул або гальмо, тому «конкретні суспільно-історичні, соціально-психологічні умови, соціальне середовище, навчання, виховання зумовлюють процес прояву активності особистості» [8, с.78].

Внутрішнім чинником є взаємодія якостей і властивостей особистості, не здатних реалізуватися у конкретному життєвому акті, де зазначений феномен [8-11] називають психологічним потенціалом, а потенціал є величиною, що характеризує

потенційну енергію суб'єкта життя, що представлено у вигляді сукупності перетворювально-предметних (навички, уміння, здібності), пізнавальних (інтелектуальні здібності), аксіологічних (ціннісні орієнтації), комунікативних (морально-психологічні якості), художніх (естетичні здібності) можливостей. В. Ямницький під внутрішніми психологічними чинниками життєтворчої активності пропонує розуміти адаптацію, рефлексію, творчість та пізнання [11, с.204].

Варто зазначити, що термін «чинники» уживається в тому значенні, яке релевантне не для оперування матеріальними засобами, а для вирішення соціально-психологічних проблем, зокрема й формування професійно важливих якостей майбутнього фахівця. Тобто поняття «психологічні чинники формування професійно важливих якостей майбутнього фахівця» необхідно розглядати як процес надання властивостей надійності, неухильності здійснення певних заходів, досягнення поставлених цілей шляхом створення необхідних і достатніх умов для цього. Предикат «психологічний» в даному аспекті означає, що предмет впливу (професійно важливі якості майбутнього фахівця) має психологічну природу і що для формування професійно важливих якостей застосовуються психологічні засоби.

Як предмет формування професійно важливих якостей майбутнього фахівця виступає складне системне утворення впідпорядкованих складових компонентів індивідуальних психофізіологічних і соціально важливих якостей, які детермінують здатність особистості до певної діяльності, ефективність та успішність її освоєння, а в подальшому можливість виконання майбутньої професії.

Об'єктно-предметне поле психологічних чинників формування професійно важливих якостей майбутнього фахівця є системою, яка сьогодні містить внутрішню вимогу до обов'язкового вирішення психологічних проблем у зазначеній сфері. На це поле кинуто безліч слабо прописаних і погано сумісних категорій: одні з них змістовно дублюють один одного, інші потребують більш

чіткого логічного співвіднесення. Уявляється необхідним виробити один-єдиний, нехай навіть спрощений опис, який включав б всю доступну для аналізу й обліку сукупність значущих психологічних чинників професійно важливих якостей майбутнього фахівця.

Як об'єкт формування професійно важливих якостей майбутнього фахівця слід розглядати не окрему особистість, а систему «людина – середовище – діяльність», що включає майбутнього фахівця, а також елементи соціального й ергономічного середовища, яке впливає на психологічні компоненти формування професійно важливих якостей (мета, мотиви, психічні стани, способи дій). Майбутні фахівці мають розглядатися в таких аспектах: а) із боку їхніх внутрішніх, психологічних можливостей здійснювати певну професійну діяльність; б) із боку підтримуючих їх психологічних умов соціального й ергономічного середовища; в) із боку несприятливих і протидіючих психологічних обставин зовнішнього середовища.

На ефективність формування професійно важливих якостей майбутнього фахівця впливає сукупність і взаємодія об'єктивних і суб'єктивних чинників. Дослідники зазначають, що об'єктивні чинники не залежать від особистості суб'єкта праці, оскільки детерміновані оточуючим середовищем чи конкретним професійним завданням [12].

До об'єктивних чинників, які мають істотний вплив на формування професійно важливих якостей майбутнього професіонала зазвичай відносять:

- оточуюче середовище (шум, вібрація, температура, освітлення та ін.);
- складність процесу навчання, монотонність формування професійно важливих якостей;
- стан напруження, перевтоми, наявність емоційного стресу, психофізіологічний стан майбутнього фахівця;
- режим підготовки та відпочинку майбутнього фахівця та ін.

Як зазначає Г.П. Шибанов, суб'єктивні чинники пов'язні із індивідуальними властивостями фахівця, здібностями, підготовкою тощо [13, с.44].

При дослідженні психологічних чинників формування професійно важливих якостей майбутнього фахівця слід розуміти, що серед них можуть бути причини, які призводять до зниження їх якості, а як наслідок – збільшення помилок під час професіоналізації, виконання професійних функцій, зниження працездатності та ефективності професійної діяльності. До таких чинників зазвичай відносять: події, процеси, обставини, що негативно впливають на результат професійної діяльності та здатні викликати підвищення рівня нервово-психічної напруги у фахівця, дестабілізуючи тим самим професійну діяльність [14].

У якості детермінант, що дестабілізують процес формування професійно важливих якостей майбутнього фахівця, можуть виступати об'єктивні чинники оточуючого середовища та суб'єктивні властивості майбутніх фахівців (формування індивідуальних стратегій поведінки, комунікативні якості, формування умінь та навичок узгоджувати свої дії з діями усіх членів групи, особистісні якості майбутнього фахівця, рівень його професійної підготовки, спрямованість особистості, професійне самовизначення, мотиви вибору професії, вплив соціуму на становлення соціально зрілої особистості та ін.). Однак, зазначений вплив не буде однаковим на майбутніх фахівців, оскільки вирішальна роль відводиться взаємовпливу і взаємодії двох груп чинників – суб'єктивних та об'єктивних. Чинники, що негативно впливають на якість формування професійно важливих якостей майбутнього фахівця, дестабілізуючи їх майбутню професійну надійність, можуть бути різними за етіологією.

До таких чинників слід віднести:

- чинники, котрі можна представити як об'єктивні характеристики навколишнього середовища, які не піддаються впливу діяльності майбутнього фахівця (шум, температурні умови тощо);
- чинники, що обумовлені особливостями та установками майбутнього фахівця (важке завдання навчання, невизначеність щодо майбутньої професії, невірність навчальної

інформації, невпевненість у власних силах, страх перед майбутньою професією тощо);

– чинники, які представлені як особливості міжособистісних стосунків майбутніх фахівців у межах навчальних груп (психологічна сумісність, стратегія конфліктної поведінки тощо);

– чинники, котрі можна нівелювати за допомогою професійно-важливих якостей, професійних знань, умінь та навичок, а також готовністю до виконання функціональних обов'язків в умовах надзвичайної ситуації;

– внутрішні чинники майбутнього фахівця: нервово-психічна напруга, стрес, втома, які є результатом невідповідності індивідуальних особливостей та підготовленості майбутнього фахівця вимогам та завданням професійної діяльності.

Серед чинників, що сприяють підвищенню ефективності формування професійно важливих якостей майбутніх фахівців, слід зазначити:

– наявність відповідних критеріїв та обґрунтування комплексу психологічних методик для професійного відбору майбутніх фахівців;

– створення і використання експериментальних моделей організації процесу формування професійно важливих якостей майбутніх фахівців, які базуються на інваріантних принципах психолого-педагогічної технології, що регламентують відповідні форми взаємодії;

– фактор створення відповідного середовища, необхідного для формування даних професійно важливих якостей майбутніх фахівців;

– врахування можливостей удосконалення, інноваційності та спонтанності в процесі формування професійно важливих якостей майбутніх фахівців та ін.

Із вищенаведеного можна зробити висновок, що формування професійно важливих якостей майбутнього фахівця можливо досягти:

– шляхом удосконалення професійно важливих якостей майбутнього фахівця;

– шляхом створення сприятливого середовища, в якому відбувається формування професійно важливих якостей майбутнього фахівця;

– за рахунок зниження негативних соціально-психологічних факторів впливу.

Висновки. Психологічні чинники відіграють важливу роль у формуванні професійно важливих якостей майбутнього фахівця.

На формування професійно важливих якостей майбутнього фахівця діють різноманітні, різнопланові за характером, результатом і механізмом впливу чинники, а тому формування професійних якостей майбутніх фахівців буде ефективним, якщо найповніше враховувати не лише їхній наявний рівень, а й перспективи особистісного розвитку в рамках професійного становлення. Для розкриття мети, треба розробляти не тільки перелік професійно важливих якостей майбутнього фахівця, які слід формувати за роки його перебування у вищому навчальному закладі, враховуючи функціональні обов'язки майбутнього фахівця, професійні ситуації, необхідні знання та навички, а й враховувати психологічні чинники, які мають безпосередній вплив на процес формування зазначених якостей.

На основі проведеного аналізу під психологічними чинниками формування професійно важливих якостей майбутнього фахівця пропонуємо розуміти комплекс суб'єктивних і об'єктивних факторів, які мають безпосередній вплив на взаємодію якостей і властивостей особистості, здатних реалізуватися у конкретній професійній діяльності.

Список літератури

1. Климов Е.А. Образ мира в разнотипных профессиях [текст] : [учеб. Пособие] / Е.А. Климов. – М.: МГУ, 1995. – 223 с.
2. Полянская В.А. Профессиональная направленность студентов-юристов и ее динамика на начальном этапе освоения юридической деятельности: дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.06. / В.А. Полянская. – М., 2004. – 214 с.
3. Маркова А.К. Психология профессионализма [текст] : / А.К. Маркова. – М., 1996. – 308 с.
4. Зеер Э.Ф. Психология профессионального образования [текст] : / Э.Ф. Зеер. – М.: Из-во Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО «Модек», 2003. – 480 с.

5. Щадриков В.Д. Новая модель специалиста: инновационная подготовка и компетентностный подход [текст] : / В.Д. Щадриков // Высшее образование сегодня. – 2004. – № 8. – С. 26-31.
6. Кокнова Т.А. Професійні якості як найважливіший чинник професійної придатності фахівця [текст] : / Т.А. Кокнова // Електронний ресурс. – Режим доступу: www.rusnauka.com/10.../21608.doc.htm. – Назва титулу з екрану.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови [текст] : [словник] / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К., Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003 р. – 1440 с.
8. Максименко С.Д. Медична психологія [текст] : / С.Д. Максименко: – Вінниця, Нова книга, 2013. – 209 с.
9. Baltes P.B. The aging mind: Potential and limits [text] : / P.B. Baltes // Gerontologist, 1993. – N 3(5). – P. 580-594.
10. Клаков С.А. Психосоматика [текст] : / С.А. Кулаков. – СПб.: Изд-во Речь, 2010. – 320 с.
11. Ямницький В.М. Психологічні чинники розвитку життєтворчої активності особистості дорослих [текст] : [дис....д-ра психол. наук: 19.00.13] / В.М. Ямницький. – К., 2004. – 410 с.
12. Study of factors affecting professional reliability of search-and-rescue services [text] : / Електронний ресурс. – Режим доступу: link.springer.com/.../10.1007%2Fs11069-014-1. – Назва титулу з екрану.
13. Шибанов Г.П. Количественная оценка деятельности человека в системах человек – техника [текст] : / Г.П. Шибанов. – М.: Машиностроение, 1983. – 263 с.
14. Лещенко Г.А. Дослідження чинників впливу на професійну надійність фахівців аварійно-рятувальних служб [текст] : Г.А. Лещенко Електронний ресурс. – Режим доступу: https://zenodo.org/.../9-16_Leschenko_3.pdf. – Назва титулу з екрану.

Negdanova N., applicant of Departments

Psyadlo E. M., doctor of biology Sciences, professor

PSYCHOLOGICAL FACTORS OF FORMATION OF PROFESSIONALLY IMPORTANT QUALITIES OF FUTURE SPECIALISTS

The article analyzes the essence and the theoretical foundations of the concept of «psychological factors of formation of professionally important qualities of the future specialist». The purpose of the article is to analyze the psychological factors of formation of professionally important qualities of the future specialist, based on analysis of domestic and foreign scientific, journalistic sources.

Professional training of future specialists is a complex, dynamic, and sometimes controversial process that does not always reach the desired goal, and therefore requires a constant improvement. Optimization of the training of future specialists needs, above all, the formation of necessary professionally important qualities that will ensure not only a successful professional career of the individual, but also a professional longevity.

As a result of the research, that was conducted on the basis of theoretical understanding of a number of scientific works, the concept of «factors of formation of professionally important qualities of the future specialist» was for the first time defined.

Keywords: professional qualities, the future specialist, competence, profession, factors of formation of professionally important qualities of the future specialist.